

«Més que una joia un deure». Carles Riba traductor de Plutarc

Francesca Mestre

Carles Riba és el traductor al català de les *Vides Paral·leles* de Plutarc —l'únic que jo sàpiga, fins al moment. Aquest fet no és, a parer meu, un simple tema de tradició clàssica, és una mica diferent ja que, en realitat, des del punt de vista estrictament filològic, crec que poca cosa hi ha per dir de les traduccions de Riba de les *Vides Paral·leles* de Plutarc: estan bé, vull dir, són bones traduccions, en el sentit que posen en una altra llengua allò que estava en grec i, com tota traducció instrumental, per dir-ho d'alguna manera, serveixen molt l'objectiu de fer entenedors uns textos que, altrament, romandrien incomprendibles per a tots els que no saben prou grec clàssic per llegir-los directament, o bé caldria que en llegissin una altra traducció, en una altra llengua moderna que no fos el català.

Dit això, doncs, és evident que hi deu haver alguna altra cosa a dir, en el marc d'un simposi que, precisament, planteja el tema de si l'anada als clàssics va servir —i com— per a la construcció d'una ideologia nacional a Catalunya, entre 1900 —és a dir, entre Modernisme i Noucentisme— i 1939 —és a dir, quan va deixar de ser possible plantejar-se res que tingués a veure amb una ideologia nacional catalana. I allò que cal dir, més val deixar-ho clar d'entrada, és que, sens dubte, aquestes traduccions de Riba són altament pertinents a l'hora d'encetar aquest tema.

En opinió meva, per explicar tot això amb un mínim de coherència i per tal que es faci entenedor, cal desplegar unes quantes qüestions, la consideració de les quals, en el seu conjunt, potser donaran una mica de llum a l'assumpte.

Dividiré, doncs, la meva exposició en tres grans àrees: primer parlaré de Plutarc sense parlar ni de Catalunya ni de Riba. Crec que ho haig de fer —en realitat és d'allò de què sé més— perquè entendre qui era Plutarc, d'una banda, què va fer, i què va significar i significa en diferents llocs i temps, és necessari per després circumscriure les seves traduccions per Riba al moment que ens ocupa. Després parlaré de Riba, poquet perquè no en sé gaire, però sobretot del Riba hel·lenista o, si més no, del Riba en contacte amb els grecs. Finalment parlaré de Catalunya, de la Fundació Bernat Metge i, novament, de com recullen tot això les traduccions de Plutarc per Riba.

Comencem per Plutarc. No és, potser, aquest nom, avui per avui, un dels que se li acudiria a ningú que volgués esmentar els grans noms de la literatura grega antiga, ni tan sols de la cultura o de la història del món grec antic. N'hi passarien davant molts d'altres. I això que per quantitat d'obres conservades i espai que aquestes ocupen en una biblioteca pocs ens trobaríem que el guanyessin: en efecte, Plutarc és un dels autors del qual podem llegir un nombre més gran de planes, sense comparació, en aquest aspecte, amb altres el nom dels quals sembla més paradigmàtic. D'altra banda, aquest poc reconeixement de Plutarc té a veure molt possiblement amb dues circumstàncies fonamentals: primera, que Plutarc no és un autor de l'anomenada època clàssica, sinó molt més tardà; i segona, que literàriament no és, ni de bon tros, un innovador.

En efecte, aquest home, grec d'origen, nascut, a mitjan segle I d.C., a la petita ciutat de Queronea, a Beòcia, molt a prop de Delfos, era un ciutadà romà de l'imperi, i va viure, sense moure's pràcticament de Queronea —excepció feta d'alguns viatges, a Egipte i a Roma—, sota l'administració imperial d'uns quants emperadors: Claudi, Neró, Galba, Otó, Vitel·li, Vespasià, Titus, Domicià, Nerva, Trajà i Hadrià; era contemporani, doncs, de, per exemple, Marcial, Juvenal, Quintilià, Plini o Tàcit. La seva no és, doncs, l'època més gloriosa de la literatura grega, no cal dir-ho, però tampoc de la llatina. Atesa aquesta realitat històrica seva, sol passar, almenys des del segle XIX cap aquí, que l'estudi d'un autor com Plutarc no és allò que ocupa majoritàriament els estudiosos del món antic. En primer lloc perquè no és tingut per un representant genuí de la literatura grega, i en segon lloc perquè l'època en la qual va viure ja és considerada de franca decadència d'allò que anomenem l'antiguitat clàssica.

Curiosament, tanmateix, no sempre ha estat així. I és que la consideració que en uns moments o altres de la història d'occident mereixen els antics constitueix, ella sola, un tema a part, pertinent també per això que ens ocupa avui. Doncs bé, Plutarc, que passa per una fama totalment obscura a

l'Edat Mitjana, esdevé, a partir del Renaixement i fins al segle XVIII, un dels autors cabdals de l'antiguitat: en proliferen edicions i traduccions a totes les llengües: italià, espanyol, francès, anglès, alemany. Alguns autors del moment en fan el seu llibre de capçalera, com per exemple l'assagista francès Montaigne, d'altres s'hi inspiren a bastament, Shakespeare, sense anar més lluny. Al segle XIX, però, època dels grans especialistes universitaris de l'antiguitat, i d'una visió molt romàntica del món grec, el troben, els uns, un autor menor, literàriament parlant, de fiabilitat històrica dubtosa i de pensament més moralista que no filosòfic, i els altres massa burgès i massa instal·lat en el sistema de l'imperi, tan corrupte i tan poc excitant des del punt de vista de l'ideal antic.

Sense que hàgim de tornar forçosament a fer-ne el nostre autor de capçalera, i sense contradir, tampoc, allò que al segle passat va quedar establert, crec, tanmateix, que Plutarc és un autor important, si més no perquè la vasta obra que d'ell ens ha pervingut ens dóna molts indicis de com, a les mateixes acaballes de l'antiguitat, era considerada aquella etapa que es tancava, d'una banda, i quedava a punt per obrir-se de nou, com a referent clàssic. Es vulgui o no, amb més qualitat literària o menys, amb més profunditat de pensament o menys, Plutarc és un pensador, un narrador i un transmissor: la seva visió del món clàssic, que ja no era el d'ell tampoc, i les narracions que en són la via de difusió no només mereixen estudi i respecte sinó que ens són utilíssimes, si més no, per acostar-nos a aquest món clàssic i als seus grans personatges.

L'obra que conservem de Plutarc està formada per dos grans blocs: un de més heterogeni, anomenat genèricament *Moralia*, que inclou tota una sèrie d'escrits assagístics, en forma de carta, de diàleg o de tractat, de temes molt variats, de caire moralitzant la majoria —d'aquí el nom—, sobre aspectes de la formació de l'individu, sobre qüestions tradicionals i antigues, sobre els sentiments dels homes, sobre el valor de la poesia i la literatura, etc. L'altre bloc, molt més homogeni, el formen les anomenades *Vides Paralleles* (Παράλληλοι Βίοι, en grec). Cal dir, abans que res, que són aquestes darreres, les *Vides Paralleles*, el conjunt d'obres que, en tots els moments d'alta consideració de Plutarc, han tingut un més ampli ressò i una difusió més reeixida. Són precisament les *Vides* allò que va traduir Riba de Plutarc, i res més.

La forma literària de la vida té tradició antiga en literatura grega. Les vides de poetes, de personatges mig mítics mig històrics, d'homes, en definitiva, savis i civilitzadors, formen part del repertori habitual de la cultura grega i tenen, al seu torn, caràcter civilitzador i forjador de la idiosincràsia d'un poble, d'un grup. Després de la mort d'Alexandre, queda inclosa en el re-

pertori de vides paradigmàtiques i exemplars la d'aquell rei, personatge clarament històric en aquest cas. Plutarc, doncs, no inventa res. L'única novetat —gens menyspreable, com veurem— és la d'aparellar la vida d'un grec amb la d'un romà, tots personatges històrics, llevat de la parella Te-seu-Ròmul, i fer-ne una comparació. Una operació, aquesta, amb un significat de gran importància al seu temps.

Grècia, tot allò que havien estat territoris grecs o hel·lenitzats —és a dir, de Sicília a Àsia Menor, passant pel nord d'Àfrica, molt especialment Egipte— havia anat sucumbint al poderós exèrcit romà, en una operació que paulatinament però irreversible s'havia anat produint des de mitjan segle II a.C. fins a les acaballes del segle I a.C., quan Egipte, on resistia Cleopatra acompanyada per Antoni, va ser annexionat a Roma, quan encara no s'havia constituït en imperi. El que avui qualificaríem d'invasió va significar per a aquells territoris, molt mal gestionats i amb nombroses dissensions internes de resultes del repartiment de l'imperi d'Alexandre, el pas a una llarga etapa de pau i de renaixement cultural. Aquesta pau, però, no havia arribat sense dificultats i, tot i que resultava impossible plantar cara amb èxit a l'exèrcit dels dominadors, l'ambient no havia estat sempre exempt de crítiques al poder constituït mitjançant la força estrangera. Com tothom sap —ho va expressar amb un vers famós un dels poetes llatins més importants—¹, el món grec no s'havia vist mai amenaçat culturalment, ans al contrari, influïa sobre el dominador, però la claudicació política era evident. Gaudir, doncs, d'un ambient de pau i d'esplet cultural volia dir, en temps de Plutarc, acceptar el poder dels romans i, també, compartir-lo subsidiàriament, amb el marge d'autogovern que permetia l'administració imperial i participar, com sempre havien fet les famílies benestants, dels privilegis del poder, encara que només fos a una escala molt provinciana.

Plutarc, sense dubte, va participar i acceptar aquell tipus de situació política i va tenir el privilegi, com a grec, de poder viure immers en un món on la cultura, l'arrelament al passat tradicional, eren els aspectes més importants que envoltaven totes les seves activitats, que podia desenvolupar amb tota normalitat, gaudint fins i tot de gran prestigi entre els cercles de poder romans.

Ara bé, en certa mesura, les *Vides Paral·leles*, com també altres obres del mateix autor, són una manera d'explicar —d'explicar-se ell mateix— aquesta situació singular. Algú ha dit que Roma és present a tota l'obra de Plutarc; com si el paral·lel —i no l'enfrontament— Grècia/Roma fos el *leit-*

1. Cfr. Horaci, *Epístoles* II 1, 156-7: *Graecia capta, ferum uictorem cepit et artis/intulit agresti Latio.*

motiv principal de la seva producció. Davant d'altres actituds possibles, Plutarc opta per la defensa d'una civilització grecoromana que tendeix a abolir l'alteritat que, per a un grec, representa el romà. Les *Vides*, doncs, amb la seva estructura paral·lela, tenen l'objectiu d'enaltir els grecs —és a dir, els vençuts— davant dels romans, i d'enaltir els romans —és a dir, els bàrbars— davant dels grecs, i aquesta operació és duta a terme, amb facilitat, a base de salvar, defensar, potenciar tot allò que és comú —o que pot ser comú—, i desembocar així cap a la proposta d'una nova civilització grecoromana, motor únic de l'antiguitat fins al final. És ben cert que, comptat i debatut, el resultat final és que sempre preval la cosa grega davant de la romana, ni que només sigui per la cronologia, però també és cert que Plutarc valora prou els romans com per esforçar-se a construir el paral·lel sempre irreprotxable i, sobretot, que els valora per la capacitat de pacificar mitjançant la integració, i pel mèrit d'haver ajudat a superar definitivament la distinció entre grec i bàrbar. La proposta de Plutarc consisteix a bescanviar la subordinació per la cooperació en un ideal compartit, i per arribar-hi necessita l'ordre romà, que és idealitzat com a ordre còsmic. A grans trets, així queda perfilada la persona i l'obra de Plutarc, tant en allò que devia significar per a la seva pròpia època, com en allò que, al llarg dels segles, s'hi ha buscat i s'ha entès.

Fem ara un salt en l'espai i el temps i anem a parar a Riba. La primera cosa sobre la qual cal interrogar-se és sobre el caràcter d'hel·lenista o de filòleg clàssic de Riba. La formació universitària que va rebre va ser, des del punt de vista de l'aprenentatge del grec, d'una banda, i del món clàssic, de l'altra, més aviat poca cosa: ni a la Universitat de Barcelona ni a la de Madrid on va anar a fer el doctorat l'any 1914. Com molt bé explica Miralles², a Barcelona, on la tradició de l'ensenyament del grec havia comptat amb persones il·lustres al llarg del segle XIX, com ara Bergnes de les Cases o Balari, no es formaven, en realitat, hel·lenistes sinó que més aviat s'impartien classes de gramàtica i d'antologies de textos, en les quals es tractava, sobretot, de treure l'entrellat d'una llengua difícil amb una gramàtica difícil, més que no pas d'entrar a través del coneixement de la llengua a tot el món literari i cultural dels grecs. A més, i segons sembla, de cursos de grec, Riba només en va fer dos al llarg de la seva etapa universitària. Per tant, la formació que va rebre a les aules no va ser, ni de bon tros, l'equivalent de la que rebien els grans hel·lenistes i filòlegs europeus con-

2. C. MIRALLES, «Riba humanista», *Ítaca* 9-10-11, pp. 161-169 i també «Riba sobre els grecs», *Actes del Segon Simposi Carles Riba*, pp. 7-22.

temporanis. La seva estada a Munic, en aquest sentit, li va ser molt profitosa i el mestratge de Vossler li va servir, sens dubte, per consolidar un ofici de filòleg, però més aviat de filòleg romanista que clàssic.

Malgrat això, com tots sabem, l'interès per la literatura grega és fonamental en la carrera de Riba, no només perquè és font imprescindible per a la seva activitat creadora, sinó també perquè les seves traduccions i adaptacions en vers d'obres cabdals d'aquella literatura signifiquen un tan gran esforç de comprensió com gran també és el mèrit de la difusió. I Riba, aquesta feina, la va fer a partir de pràcticament res, és a dir, sense formació específica per fer-la.

Es miri com es miri, anant als clàssics i donant-los veu en català, Riba va exercir, més enllà del simple fet d'exercitar-s'hi, com ho hauria pogut fer un hel·lenista o un filòleg clàssic de qualsevol altre lloc d'Europa en aquell moment, una funció clara de servei al món cultural català. Aquestes coses, ja se sap, són el que són i tenen el valor que tenen segons com ens ho vulguem mirar. I si això passa amb tot, passa molt més amb la valoració que qualsevol pugui fer del que ha estat punt de partença d'algú en algun moment per atansar-se als clàssics i interpretar-los. És molt difícil valorar la tasca d'hel·lenista de Riba fent abstracció del que era, a Catalunya, no només el nivell de la filologia clàssica —d'això més val ni parlar-ne—, sinó simplement l'ambient cultural, diguem-ne, d'una certa volada. I en aquest sentit, té tota la raó J. Pòrtulas quan diu que «Riba és el nostre capital inicial, l'únic realment aprofitable»³.

Exposada, doncs, la seva formació, que no sembla que havia de conduir-lo necessàriament a ser un hel·lenista; examinada, també, la seva activitat de poeta, que sembla que era la que, per tria personal, l'hauria hagut d'ocupar en exclusiva («l'única obra a la qual, en un altre país, em consagraria», escriu el mateix Riba al seu mestre Vossler⁴); i vistos els resultats de tot plegat, la qüestió important a dilucidar és per què Riba va dedicar-se tan pregonament a aquesta altra tasca, que no preferia personalment i, per a la qual, hem dit, no havia estat preparat. Recullo també ara una frase de J. Pòrtulas, referida concretament a les seves versions dels tràgics: «es caracteritzen *també* per una voluntat de servei molt clara»⁵.

3. J. PÒRTULAS, «En els navilis de Pantagruel», *Els Marges* 32, 1984, pp. 25-44.

4. *Cartes de Carles Riba* recollides i anotades per C.-J. Guardiola, *I: 1910-1938*, Barcelona 1989, p. 290 (del 13 de juny de 1925) —citada per C. MIRALLES, «Riba sobre els grecs», cit. (n. 2).

5. J. PÒRTULAS, «A propòsit de les versions dels tràgics grecs de Carles Riba», *Miscel·lània Aramon i Serra* I, Barcelona 1979, pp. 445-464.

Ara bé, que Riba, per aquesta voluntat de servei, s'esforcés a treballar les grans obres de la literatura dels grecs, l'*Odissea*, la tragèdia —tant Èsquil, com Sòfocles, com Eurípides—, sembla que s'entén fàcilment. No passa el mateix amb Plutarc.

En efecte, sol causar estranyesa i fins i tot sorpresa el fet que Riba esmercés tantes energies com les que fan falta per emprendre una llarga —i, potser també, poc brillant en comparació amb les altres— tasca com és la de dedicar-se a la traducció de l'obra plutarquiana⁶. Energies i temps: des que al 1926 van aparèixer els dos primers volums —*Vida de Teseu* i *de Ròmul*, el primer, *Vida de Soló* i *de Temístocles*, el segon— fins al 1946 en què aparegué el darrer —*Vida de Galba* (les 4 darreres vides són d'emperadors romans, sense paral·lel grec)—, Riba va anar publicant, any rera any, amb algunes interrupcions —del 38 al 41 i del 43 al 45— els 15 volums que formen la col·lecció sencera de les *Vides* de Plutarc. Vint anys doncs de la seva vida foren ocupats per aquesta feina; alhora que anava produint la seva obra literària personal, anava assajant-se en les versions en vers, traduïa poetes alemanys com Hölderlin i Rilke, neo-grecs com Kavafis, etc.

Sobre aquest fet hi ha opinions per a tots els gustos, però difícilment passa desapercebut: en efecte, la desproporció de l'obra de Plutarc —no només per l'embalum— respecte de les altres ocupacions ribianes, crida l'atenció. Intentaré recollir, ara, algunes d'aquestes opinions ja que, totes elles, d'una manera o d'una altra, toquen algun aspecte, encertadament o no, interessant de tenir en compte. Perquè la interpretació d'aquest fet també és significativa.

Eduard Valentí diu: «Era una obra ingent... Riba hi esmerçà vint anys de la seva vida. Anava a dir que els malversà, però potser l'expressió seria injusta. El més probable és que el seu exacerbat sentit de responsabilitat li imposava una demora pels encontorns i suburbis de la literatura grega»⁷.

Gabriel Ferrater, a part de considerar la Fundació Bernat Metge «una petita editorialeta» i Plutarc «un escriptor de quart ordre», ho veia així: «el fet que Riba, un home que havia de traduir Sòfocles, que havia de traduir Eurípi-

6. Allò que sembla més sorprenent, en realitat, és que Riba emprengués la tasca de traduir totes les *Vides*. De fet, uns anys abans, havia publicat la traducció de les *Vides d'Alexandre i de Cèsar* (Editorial Catalana, Barcelona 1920), i també la *Vida d'Artaxerxes* com a apèndix a la seva traducció d'*Els deu mil* de Xenofont (Editorial Catalana, Barcelona 1922), la qual cosa, lluny de semblar estrany a ningú, casa molt bé amb aquest aspecte de Riba, per a qui l'antiguitat és la base de tota educació en l'humanisme.

7. E. VALENTÍ, *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Barcelona 1973, pp. 72-73.

des, que havia de traduir Píndar, que el senyor Cambó el fes perdre deu anys (*sic*) de la seva vida traduint Plutarc, és absolutament grotesc⁸.

Carles Miralles també s'hi refereix diverses vegades, ni que només sigui per cercar la coherència en allò que Riba va triar de traduir. Al pròleg de la traducció d'Eurípides en vers, diu això: «ell (Riba) va poder i va saber triar, en els casos esmentats (es refereix, fonamentalment, al fet que triés de traduir l'*Odissea* i no la *Iliada*). Però tingué, des de molt aviat, molt de prestigi, i era lògicament una persona oberta, que podia ser influïda de distintes maneres i amb finalitats diferents. L'explicació que caldria donar a la seva dedicació de tants anys a Plutarc hauria de tenir en compte això i també, al capdavant, la vinculació i la relació (potser no sempre sense espines) que tingué i mantingué amb la persona que, amb el seu mecenatge, havia creat la Fundació Bernat Metge, Francesc Cambó». I afegeix més avall: «El realment formidable, però, és que en resultà una traducció de les *Vides* com tot Europa no en tenia d'altre després de la d'Amyot⁹.

En contra de totes aquestes opinions, encara en tenim una altra que, tot i no expressar directament res a propòsit de les *Vides* de Plutarc, sí que parla de la tria d'autors per part de Riba. Diu així: «Els autors elegits són cada vegada ben casuals i especulacions d'aquest tipus no es basen en cap fonament objectiu (...) La seqüència de les traduccions de Riba no vol dir res i no pot ser interpretada¹⁰.

Malament, si ens hem de fiar d'aquesta darrera opinió perquè, no per casualitat, la tria de Plutarc per part de Riba, fos més o menys forçada o suggerida per Cambó, com insinuen o diuen obertament les altres opinions esmentades —i jo mateixa en un paper de fa anys¹¹—, té un significat important per a la qüestió que ens ocupa avui, com ja es pot començar a endevinar i explicaré més endavant.

Abans, però, potser caldria donar un cop d'ull al que el mateix Riba diu de Plutarc¹².

Dels quinze volums de *Vides* de Plutarc traduïdes per Riba, només el primer porta una introducció; els altres catorze, després d'una petita nota so-

8. G. FERRATER, *La poesia de Carles Riba*, Barcelona 1979, p. 109 (recollint una conferència de l'abril de 1966).

9. C. MIRALLES, «Pròleg» a Eurípides, *Tragèdies. Traduïdes per Carles Riba*, Barcelona 1985, pp. 13-14. La traducció d'Amyot és del 1559 i va ser la porta d'entrada a Plutarc per a Montaigne i molts altres humanistes.

10. Mn. M. BALASCH, *Carles Riba, bel·lenista i humanista*, Barcelona 1984, pp. 6-7.

11. F. MESTRE, «Les *Vides Paral·leles* per Carles Riba», a *Actes d'Homenatge a Dolors Condom*, Girona 1991, pp. 215-222.

12. A més de les referències que es citaran en el text, és interessant també consultar l'entrada «Plutarc» a C. RIBA, *Resum de literatura grega*, Barcelona 1937.

bre la història del text i la procedència dels manuscrits, entren directament en matèria: és a dir, passen directament al text. Les notes a la traducció, que també n'hi ha i força, són totes de tipus tècnic, amb abundants referències a llocs paral·lels, tant de la literatura grega com de la llatina, feina estricta de filòleg, neutra, sense cap implicació aparent del propi Riba.

Val la pena, tanmateix, donar un cop d'ull a algunes de les frases que Riba dedica, en la introducció, a aquesta obra i al seu autor.

Per exemple, de com s'instal·lava Plutarc en l'encontorn polític de l'època, diu Riba: «Sota la tirania de Domicià, mentre Juvenal i Tàcit acumulaven negra bilis de “no poder pensar el que volien ni dir el que pensaven”, l'activitat intel·lectual no hagué de suspendre's: posat, naturalment, que fos, si no llagotera, almenys llüida i innòcua. Àdhuc en aquest temps, doncs, Plutarc, satisfet provincià d'una Grècia cada dia més limitada, lliberal de mena i insotragable optimista, no havia de veure, ni tampoc trobar, seriosos obstacles per a la seva acció de filòsof»¹³.

Afirma també Riba que Plutarc prenia per model Sòcrates; ara, així com, diu, aquell admirava d'aquest el fet que sabia sostenir el lloc tan compromès que ocupava amb un «mínim de pedanteria»¹⁴, afirma clarament de Plutarc que hi ha moments que voreja «la pedanteria de la moderació»¹⁵; algunes paraules de Plutarc hauria pogut, segons Riba, fer-se-les seves Sòcrates, «però amb un altre so», perquè «no era igual de combatre per la justícia en mig de l'esqueixada democràcia atenesa, vibrant encara de l'impuls de Pèricles, o, com Plutarc, en un petit municipi de la província romana, en una pau del món que no li deixava enyorar, que en rigor l'incapacitava per a entendre, la vera llibertat i per tant la vera política: ell, per qui tants de dalers de llibertat havien d'abrivar-se!» I afegeix: «Però en això consisteix el secret de l'obra clàssica, que el seu sentit reneix, per dir-ho així, d'ell mateix, readaptat, eficaç, concret, per als homes de cada època»¹⁶.

Ja es veu, doncs, que l'admiració per a la persona no és pas allò que més mou Riba a atansar-se a Plutarc.

De l'obra, especialment de les *Vides*, Riba en destaca el contingut històric, tot i que li retreu que no té cap mena d'esperit crític. Defineix així les *Vides*: «imponent dipòsit de dades, la crítica de les quals, però, és a càrrec de l'historiador que hi acudeixi a proveir-se» i, com per justificar-lo —i entendent també, crec, el plantejament de Plutarc—, acaba: «Plutarc no fou historiador ni per casualitat; no es proposà tampoc d'ésser-ho (...) La seva in-

13. C. RIBA, «Introducció» a Plutarc, *Vides Paral·lels I*, Barcelona 1926, p. IV.

14. *Ibid.* p. V.

15. *Ibid.* p. VII.

16. *Ibid.* pp. VIII-IX.

capacitat per a abraçar totalment, des d'un punt de vista superior, una complexa situació política, és una falta que, essent la més gran d'ell si ens posem en el pla dels historiadors, no l'hauria amoïnat massa a ell mateix»¹⁷. Ara, està clar que a aquells que el valoraven per les dades sí que els amoïnava...

Amb tot, des del punt de vista literari, li valora la tasca de bon narrador i el dramatisme amb el qual impregna alguns relats, ara això sí, sense cap efecte artístic: «si vol fer adesiara l'artista, hi perdem»¹⁸; ni tan sols des del punt de vista de la llengua i l'estil hi troba Riba cap gran què: «La seva abundància té així bona cosa de garrulitat (...) si el seu grec arrossega molta impuresa, els traductors hi guanyen, que poden millorar-lo de roba»¹⁹.

En definitiva, doncs, d'aquesta manera una mica distant, per no dir molt, Riba, tot i apreciar algunes qualitats de la prosa d'aquest home els escrits del qual li van ocupar tant de temps, valora especialment la porta oberta que les *Vides* són cap a l'antiguitat, però aquella altra antiguitat més gloriosa que la de Plutarc; així, després d'afirmar que són una «bella galeria de retrats en acció», afegeix: «Tenim la impressió d'haver tret el cap no a la vasta tragèdia de la història, a cel obert, amb tot el que tenen de sublim la lluita de raons iguals i el xoc d'interessos col·lectius; sinó més aviat, si ens és permès de dir-ho gràficament, a l'entrebastadors cruel, on protagonistes i comparses, mobilitzats adesiara per força, es preparen i s'exerciten angoixosament per a llur joc en l'escena»²⁰.

Doncs bé, a partir de tots aquests exemples, i d'altres que en podríem aduir, només a base de citar frases d'aquesta introducció, podem concloure que, certament, Plutarc no era l'autor grec predilecte de Riba, per moltes raons: en comparació amb els grans moments de l'època clàssica que van viure el tres autors tràgics i que també van saber plasmar en les seves tragèdies, l'època de Plutarc i el mateix personatge són, per a Riba, el senyal irremeiable de la pèrdua de tot allò; en comparació amb l'abast cultural i la grandesa literària de l'*Odissea*, les *Vides* de Plutarc queden una mica escarransides. Això no treu, tanmateix, que li sigui obligat reconèixer l'enorme utilitat que aquestes narracions de vides d'homes il·lustres, embarcats en esdeveniments il·lustres, tenen i han tingut, al llarg dels segles, per a l'atansament al món antic, entenent que aquest atansament és indefugible, ara, per a aquella Catalunya que mirava d'obrir-se a les grans cultures occidentals contemporànies. I és per això que Riba acaba la seva in-

17. *Ibid.* p. XXV.

18. *Ibid.* p. XXIX.

19. *Ibid.* p. XI.

20. *Ibid.* p. XXV.

roducció dient: «la sort de Plutarc va lligada amb la mateixa de l'antiguitat clàssica: sempre que aquesta renaixerà en l'interès dels homes, el testimoni potser més complet i més apassionat del seu ideal ètic tornarà a seduir i influir»²¹.

Aquestes paraules són, clarament, l'explicació que el mateix Riba ens dona de per què es va dedicar a tota aquesta feina i expliquen que ha estat duta a terme amb un objectiu ben determinat, de caire general, per reconduir cap als valors clàssics un moment de crisi intel·lectual i política, i, en particular, a Catalunya, per mirar de posar a l'abast, amb ànim de formació de l'individu, tota la riquesa que l'obra de Plutarc, tot i no tenir-la, transmet. Tanmateix, fa molt de Riba acabar, després d'haver explicat la raó del valor de l'empresa, expressant els seus dubtes sobre l'èxit que pugui arribar a tenir: «Ara, fer sobre aquest punt presagis en un temps en què els principis de l'autoritat i el concepte mateix de la llibertat estan en dramàtica revisió, en què la set de justícia tortura tantes consciències, individuals i col·lectives, en què l'individu ha de cercar en l'acció i l'energia audaç l'oblit d'haver-se retrobat sol, si no apallassat, en mig de l'univers; i això en un país, com el nostre, que no torna dels clàssics, sinó que hi va, —tot presagi, doncs, sobre una possible influència popular del que hi ha d'etern en les *Vides Paral·leles*, s'entremesclaria per força amb desig, i no valdria com a presagi»²².

Abordaré, ara, com a darrer punt del meu recorregut, la qüestió de com els clàssics i concretament les *Vides* de Plutarc havien de ser vistes com eines necessàries en el marc d'un àmbit cultural que mirava de constituir-se com a català, és a dir, ben bé, el tema d'aquest simposi.

No m'allargaré ara sobre tot de qüestions que ja han estat dites aquí mateix, i per persones que d'això en saben molt més que no jo, però en el context d'allò que m'ocupa ara, cal tornar a subratllar que el projecte noucentista consistia, d'una banda a obrir-se a les cultures occidentals contemporànies, i de l'altra, com a conseqüència, a incorporar els clàssics com també ho havien fet, ho havien anat fent de feia generacions, aquelles. És evident que la via desitjada no era la universitària —és a dir, el primer ob-

21. *Ibid.* p. XXXVI; en aquest mateix sentit és interessant veure, quant a l'opinió que mereix Plutarc, com a formador i transmissor de valors de qualitat, allò que en diu un poeta contemporani de Riba, Josep Carner, des de Puerto Rico, en una carta adreçada a Jaume Bofill i Mates: «Plutarc i Shakespeare, heus aquí dues menges que —ultra lliçons de Bíblia— em proposo donar jo mateix als meus petits, perquè es redimeixin de grisors ambientals, de la curtesa ètnica del desig», cfr. *Epistolari de Josep Carner*, vol. 2, a cura d'Albert Manent i Jaume Medina, Curial, Barcelona 1995, p. 62.

22. *Ibid.* pp. XXXVI-XXXVII.

jectiu no era tenir unes universitats com l'alemanya o la francesa, que, sigui dit de passada, bona falta li feia a la d'aquí, com Riba va patir a la pròpia pell— sinó que era incorporar en un món cultural més ampli que no l'universitari no només el coneixement dels clàssics, sinó, a través d'aquest coneixement, la consciència d'una arrel comuna, d'un passat cultural oblidat, i, al seu torn, a través d'aquesta consciència i de la relació amb aquest passat, constituir una identitat. Per arribar-hi, doncs, no calia ser ni hel·lenista ni saber grec, ni llatí, n'hi havia prou amb conèixer el món antic i això s'aconseguia simplement podent llegir els grecs i llatins. Per tant, el que calien eren traduccions, traduccions com a eines difusores, en certa forma, divulgatives, per tal que quan hom volgués, en el projecte de construcció nacional, emmirallar-se en homes i fets antics, tothom sabés de què i de qui es parlava. No cal dir, tampoc, fins a quin punt i paral·lelament a això, hi havia la marca de prestigi que gaudir, incorporats a la vida com aquell qui diu quotidiana, dels clàssics grecollatins significava, però sempre amb aquesta idea funcional, més que no de tenir un tresor immutable formant part de la pròpia cultura.

Amb aquestes idees va néixer, al meu entendre, la Fundació Bernat Metge. Si Cambó, que en fou fundador i mecenes, s'hi va llançar, va ser sobretot per dotar Catalunya de tota una tradició cultural que li mancava —o que, almenys, no constava que tenia— i posar-la al nivell de les que ell considerava cultures que s'havien fet grans i que, creia, mantenien una identitat pròpia gràcies a la seva adquisició, incorporació i interpretació dels clàssics com a propis.

Tornem a Plutarc una altra vegada. Com encaixa Plutarc en tot això? Doncs bé, Plutarc no és, sens dubte, triat pel valor de l'obra, sinó pel sentit que calia atribuir-li, com li havien atribuït a tota Europa, ja des del Renaixement. Certament, totes aquelles cultures que s'havien fet grans havien comptat en moments àlgids del seu camí cap a la grandesa amb Plutarc i amb el «mirall de prínceps» que les *Vides* significaven: molt especialment al Renaixement a França, però també al segle de les llums i durant la revolució francesa, com Riba no s'està d'esmentar en citar la frase que Mme. Roland, consellera i ànima del moviment girondí, va pronunciar abans de ser enviada a la guillotina pel tribunal revolucionari: «era la veritable pastura que em pogués convenir», diu la bona dona, i li serveix a Riba per acabar afirmant que no és estrany que l'obra de Plutarc hagi estat aliment de tantes grans ànimes²³. Qui sap, a més, si el mecenatge de Cambó amagava també aquesta petita vel·leïtat de ser el «príncep» patrocinador d'aquesta di-

23. *Ibid.* p. XXVIII.

fusió plutarquiana, com ho havia estat Francesc I a França, maldant per aconseguir poder llegir tot Plutarc en francès gràcies a la traducció d'Amyot.

És, doncs, versemblant, que la inclusió de les *Vides*, pràcticament des del principi, en el catàleg de la Bernat Metge, fos per alguna d'aquestes dues raons o per totes dues: incorporar aquests textos que ensenyen, que tenen ambició ètica i que són exponents de com és de modèlica la cultura clàssica (parafrasejo Miralles²⁴) al projecte cultural català i, també, tornar al patrocinador el patrocini ja que, de fet, així s'havia produït la difusió de Plutarc arreu.

Un cop decidit que calia Plutarc, òbviament era Riba qui se n'havia d'ocupar: per alguna cosa el mecenes havia dotat aquella càtedra de grec que ocupava Riba a la Bernat Metge i s'havia d'estar per allò que calia.

Ara, potser tampoc no és cert, com sosté Ferrater, que Riba anés simplement manat a aquesta empresa. Tot i que hem vist que les preferències personals ribianes, dins de la literatura grega, podien anar per una altra banda, també hi havia allò que Valentí anomena «el sentit de la responsabilitat» i és perfectament versemblant que Riba se sentís obligat a obviar les deficiències de la seva tradició i cregués ell també que la traducció de les *Vides* era necessària en la cultura catalana. Ho devia fer, doncs, per Catalunya i no per Cambó, com també diu Miralles²⁵. Això no vol dir, tampoc, que la tria, precisament aquesta tria, fos ben bé casual i no tingui cap explicació²⁶.

No voldria acabar, però, sense fer dues darreres coses: la primera, mirar de veure si Riba estableix alguna relació entre la situació política de l'època de Plutarc, que podia ser entesa com una època d'opressió del món grec sota dominació d'algú altre, i la seva pròpia; i la segona, atès que n'he llegit tantes de cites, llegir també algun passatge de les traduccions de Riba, és a dir, del Plutarc segons Riba, ni que només sigui per donar algun exemple del Riba traductor de Plutarc.

24. C. MIRALLES, «Riba sobre els grecs», cit. (n. 2).

25. *Ibid.*

26. De fet, com em fa notar l'amic Jordi Malé (vegi's *infra* p. 143), el propi Riba havia proposat a Estelrich el nom de Plutarc o de Xenofont per iniciar la seva col·laboració amb la FBM, en una carta que li havia enviat des de Munic, contestant a la invitació de l'aleshores director de la FBM per col·laborar-hi. Aquesta carta no fa més que confirmar que, d'entrada, per a Riba, publicar a la FBM els textos dels autors que ja havia traduït anys abans, era una empresa molt més fàcil d'abordar que no pas els lírics grecs, com li proposava Estelrich. Una altra cosa, però, és que un cop suggerida la primera col·laboració, petita i de poca feina, es veiés empès a completar-la amb la resta de *Vides*...

Quant a la primera, és evident que a les pròpies traduccions no en trobem res de res, és lògic: Plutarc no intervé gens, com a narrador, en aquestes qüestions, el seu objectiu era, ja ho hem dit, més aviat el contrari, un objectiu integrador del grec i del romà, i, com que Riba és, això sí, un traductor fidel, tampoc no deixa passar res que no estigui en el text. Ara bé, el pròleg, novament —amb raó deia J. Pòrtulas que aquest era el més ideològic de tots, com ja hem anat veient— és també una petita mina en aquest sentit, amb distància, però, i sense estirabots.

Un exemple seria l'interès de Riba per remarcar que els personatges de Plutarc si són grans exemples és perquè són responsables d'ells mateixos, el joc moral és clar, i, per això, afirma citant Hirzel, que la galeria d'herois es clou necessàriament «per la fi de les repúbliques grega i romana, és a dir, de la llibertat política»²⁷. Aquí l'important és que sigui observat aquest fet de cara al moment polític de Riba (el pròleg fou escrit al març de 1926), amb independència que vulgui dir alguna cosa sobre el posicionament polític de Plutarc —perquè si la vulgués dir, crec, estaria equivocada.

Segon exemple, també del pròleg, una mica més difícil d'explicar. Riba mira de donar raó del paral·lelisme de les *Vides* de Plutarc, és a dir, què fa Plutarc mitjançant aquesta operació. I diu: «Confrontant a un romà il·lustre un grec de valor igual, sabé fondre en una sola vibració dramàtica i en una sola lliçó moral la seva admiració per Roma i el seu sincer patriotisme grec»²⁸. L'exemple que posa es troba a la *Vida de Filopemen*. Filopemen era estrateg de la confederació aquea, aquella que, al segle II a.C., va maldar per mantenir la independència dels aqueus, primer contra el sel·lucida Antíoc III i després contra els romans, a qui havien anat a buscar els espartans per oposar-se-li. Això li va donar l'apel·latiu, entre els romans, de «el darrer dels grecs». Diu, doncs, Riba de Filopemen: «Filopemen, el darrer heroi de la llibertat hel·lènica, havia cregut que, baldament el destí de Grècia fos de sucumbir a Roma, un patriota havia de fer tot el possible per retardar l'hora fatal»²⁹. Bé, fins aquí, sembla que, encara que una mica magnificat, aquestes paraules interpreten alguns passatges de la *Vida de Filopemen*. Aprofito, ara, per donar pas a la veu de Plutarc traduïda per Riba. Llegeixo un parell de passatges de la *Vida de Filopemen*: «Com un bon pilot que es recalca contra la maror, Filopemen de vegades es veu constret a cedir i a deixar-se anar a les circumstàncies, però en la majoria dels casos resisteix i prova d'estirar cap a la idea de la llibertat els homes que valen

27. C. RIBA, «Introducció» a Plutarc, *Vides Paral·leles* I, cit. p. XXVIII.

28. *Ibid.* p. XX.

29. *Ibid.*

per l'eloqüència i l'acció. Aristenos de Megalòpolis, personatge de la màxima autoritat dins la lliga aquea, feia sempre la cort als romans i no pensava que els aqueus haguessin d'oposar-se'ls ni deixar de complaure'ls en res. Una vegada, contem, a l'assemblea, sentint-lo parlar així, Filopemen callava i s'indignava; però a l'últim, no podent-se contenir d'ira, diu a Aristenos: «Home, per què tens pressa de veure el dia fatal de Grècia?»³⁰. O bé, una mica més avall, i aprofitant que, en aquell moment, Filopemen ja era vell, diu Plutarc per explicar com va ser finalment capturat: «Perquè, tal com les malalties semblen marcir-se juntament amb les forces del cos, així entre les ciutats gregues en minvar la puixança finava l'esperit de contesa»³¹.

No sembla, doncs, desassenyat que, a partir de paraules d'aquesta mena dites per Plutarc, Riba opinés al pròleg que Filopemen era un patriota que mirava de retardar al màxim l'hora fatal. El més sorprenent és la nota a peu de pàgina que completa —diguem-ho així— aquesta opinió. Llegim, doncs, també la nota³²: primer dóna el lloc exacte de Filopemen, que és la increpació a Aristenos, i un lloc paral·lel a Polibi, i segueix sense més: «Una commovedora superació cristiana d'aquesta frase es trobarà en un article de R. Rucabado, "Els Xiprers de Santa Maria de Balaguer", a la *Veu de Catalunya*, 12 de setembre de 1925. Ens consta que l'autor català no tenia present la frase de Filopemen: la consciència del que és l'imperatiu de la personalitat nacional per sobre dels destins històrics, del que és la llibertat —allò que, per dir-ho amb Wordsworth, "no pot ésser *donat* per tots els poders de la terra i del cel" (això Plutarc ja no ho sabia), i que per tant, no pot ser *cedit*,— en el nostre compatriota es sublima en "set de justícia"; però el concepte bàsic és, a dos mil anys de distància, el mateix.»

No està gens malament! Realment aquesta nota és molt atípica si considerem el to d'aquest pròleg de Riba. No sé si hi té a veure el fet que l'article de Rucabado era molt recent, o que era d'un 12 de setembre, però en realitat indica clarament moltes coses: la posició de Riba davant d'una seva realitat política, d'una banda, i d'una altra, la solidaritat exemplar amb Filopemen, passant per damunt de Plutarc, com si Plutarc no donés cap importància a l'actitud de Filopemen i només la transmetés fidelment, com si diguéssim: Plutarc ja no ho sabia, però Filopemen i nosaltres sí!

Acabo, doncs, també posant en evidència que si Riba va traduir Plutarc no va ser per Plutarc sinó per allò que transmet Plutarc i que era considerat

30. Plutarc, *Vida de Filopemen* 17,3-5.

31. *Ibid.* 18,2.

32. C. RIBA, «Introducció» a Plutarc, *Vides Paral·leles* I, cit. p. XX, n.3.

necessari en aquell moment. L'autor no li agradava i la feina que li va donar va ser empresa amb voluntat de servei i prou. No calia demostrar-ho perquè, crec, la dedicatòria a Cambó de tota aquesta feina ja parla per si sola i, com que ningú no l'ha esmentada abans, a mi em va bé per acabar i, també, per justificar el meu títol que, evidentment, no me l'he inventat: «Aquesta primera versió catalana / de les “Vides Paral·leles” / és dedicada / a / Francesc Cambó / en esperança / que per ell / seran un dia realitat / les altes aspiracions / que presidint el treball / del gosat traductor / n'han fet / en temps de dany i de vergonya / més encara que una joia / un deure».